

Башманівський В.І. Рецепція давньоукраїнських мотивів у поезії М. Зерова / кн. Літературознавчі студії: До 30-річчя наукової діяльності Петра Білоуса. – В. 1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 28-36.

Башманівський В.І.,
кандидат філологічних наук, доцент

Рецепція давньоукраїнських мотивів у поезії М. Зерова

М. Зеров неодноразово наголошував на чільності зв'язків української літератури із світовою культурою. Так, ведучи мову про взаємодію та взаємодоповненість культур, він намагався дослідити першооснову цих зв'язків, закладену ще в часи становлення Київської Русі. Українська культура типологічно і генетично була пов'язана із світовою, вбирала в себе національний фольклор, теологічні джерела, літописну спадщину. Завдяки особистим міжписьменницьким контактам відбувалося творче засвоєння загальноєвропейських тем та сюжетів у формі ремінісценцій, перекладів, переспівів. Ці запозичення у поєднанні з національними джерелами сприяли оновленню образних систем українського мистецтва. Відповідно, захоплюючись світовою класикою, М. Зеров звернув увагу на шедеври давньої української літератури. Часто автор, зображуючи минуле, шукав у ньому відповіді на питання своєї епохи. На основі історичного матеріалу намагався осмислити сучасні проблеми і конфлікти, побачити спільне і відмінне в обох періодах, оцінити минуле з погляду сучасності.

Прагнучи довести високий рівень культури наших пращурів, М. Зеров часто наголошував на тому, що водночас із рецепціями з європейської культури йшов процес творення оригінальної літературної бази, основу якої склали фольклорні джерела. Прекрасний знавець класики, міфології і літератури, М. Зеров широко використовував свої знання в оригінальній творчості, де вони відігравали важливу художню функцію. У поезіях М. Зерова нерідко зустрічаються імена князів Святослава та Ігоря. Особливу роль виконують образи Києва та Дніпра, які зв'язують пласти минулого і сучасного.

М. Зеров у своїй творчості ретельно враховував і спирався на традиції рідної і світової літератури, вправно балансував між ними при виборі тем, сюжетів, художніх засобів. Центральним у оригінальній поезії неокласика є цикл „Київ”. Як зауважив П. Хропко, „... у чотирьох віршах циклу „Київ” образ старовинного українського міста розкривається різними своїми гранями [1, с. 41]”. Це місто в свідомості М. Зерова є духовним, культурним, науковим центром всього східного слов'янства. Йдучи за давньоукраїнськими традиціями, поет часто вдається до порівнянь, побудованих на світлових образах сонця, ночі, зір, свічок, золота, зелені, наповнюючи їх символічним значенням. Наприклад, у сонеті „Київ з лівого берега” М. Зерова вже в рядках першого

катрена вдалося передати історичну велич східнослов'янської столиці, що за всіх часів лишався справжнім культурним центром. Використовуючи світлові образи, М. Зеров репрезентує величну картину краєвидів Києва:

Вітай, замріяний, золотоглавий
На синіх горах... Загадався, спить,
І не тобі, молодшому, горить
Червлених наших днів ясна заграва [2, с. 27].

Світлова гамма досягається завдяки вдалому використанню епітетів: „золотоглавий”, „синіх”, „червлених” „ясна” тощо. Епітети трансформуються у величний символ рідної культури. Сонет виражає оптимістичну віру у вічну велич Києва, на що вказує заключний терцет:

Живе життя, і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить [2, с. 27].

Головну роль тут відіграють контрастні зіставлення. Основний контраст – небо в образі „золотом цвяхованої блакиті”, та земля – в образі „... гори зеленої і дрімливої [2, с. 27]”. В них поет знаходить фрагменти, які, завдяки вторинному значенню образів, об'єднують деякі поняття, наприклад: „гора” та „золото”.

На прикладі зіставлення та протиставлення простежується як літературна винахідливість М. Зерова, так і вміле авторське поєднання традиційних українських класичних прийомів із модерним поглядом на художню образність. За таким або подібним принципом побудовано більшість образних систем у поезіях М. Зерова з давньоукраїнськими мотивами.

Чимало місця в поетичних рядках, присвячених періоду Київської Русі, займають образи державних діячів. Звернення до них давало можливість М. Зерову показати не тільки важливі соціально-політичні, але й естетичні та моральні проблеми як минувшини, так і сучасності. Водночас, неокласик зумів змалювати ряд образів (Святослав, Ігор та ін.). Вони послужили йому імпульсом до розгортання художньої уяви у створенні сонетів на давньоукраїнські мотиви, стали джерелом реалій у відтворенні історичного минулого України. Художній матеріал давньоукраїнської доби органічно вплітається у творчість М. Зерова. Митець моделює образи минувшини, спроектовані на сучасність. Поєднання старих образів з новим змістом сприяло збагаченню їхньої виразності, збільшувало обсяг їх асоціативності, примножувало і урізноманітнювало нюансові відтінки, призводячи до появи образів великої ідейно-естетичної сили та художньої яскравості.

Розкриваючи внутрішній світ Святослава чи Ігоря, М. Зеров концентрує увагу на

рисах характеру героїв. Поряд із їх внутрішніми переживаннями простежується психологічна атмосфера князівського оточення, а нерідко й суспільства загалом. Так, у сонеті „Святослав на порогах” відображено не тільки внутрішні переживання ліричного героя, втілені в образі князя Святослава, а й войовничі настрої дружинників:

Та раптом крик, по скелях хижакі;
Бряжчать мечі і знемагає слава [2, с. 35].

Небажання Святослава подовгу засиджуватись у столиці висловлене в рядках другого катрена:

Він народивсь для бою і звитяг...
Що Київ? Мати? Досвід посивілий? [2, с. 35].

Останній рядок вищезгаданого катрена показує й особливості управління тодішньою державою, коли місце князя, який ішов у військовий похід, тимчасово займали найближчі родичі.

Князі Святослав та Ігор трактуються М. Зеровим як визначні особистості давньоукраїнської історії, що своєю діяльністю звеличили Русь. У неокласика лідери давньоукраїнської держави зображені як особистості суперечливі. Поет не тільки наголошує на державницьких рисах своїх героїв, а й передає їх душевний неспокій, боротьбу державницького і людського. Внутрішній світ найповніше виявляється в моменти роздумів ліричного героя. Так, наприклад у сонеті „Сон Святослава”, вимальовується постать князя у мить психологічних переживань, коли на перший план виступає „людське”:

Я бачив сон. Важенних перел град
На груди сипали мені, старому,
Вдягали в довгу чорну паполому,
Давали пити не вино, а чад [2, с. 41].

Використовуючи форму сну, автор змальовує страшне передчуття ліричного героя. З першого рядка потрапляємо в оточення образів, що трансформуються в символіку біди. Значимими, на наш погляд, є образи „перел”, що неначе град сипалися на ліричного героя, „чорної паполони”, в яку одягають князя тощо.

М. Зеров настільки звикся з давньоукраїнськими образами, що міг сам, власними очима споглядати світ і події часів князя Святослава. Можливо, цьому слугувало захоплення українською класикою, а з іншого боку – суспільна атмосфера 30-х, в якій творив М. Зеров. На це вказує авторське пояснення: „Сонет навіяний „Словом о полку Ігоревім”. „Сон Святослава” дійсно приснився мені. Остання терцетка – зарисовка пейзажу – те, що видно з мого вікна. Я прокинувся і підійшов до балкона, щоб прогнати

владу сну. Взагалі весь цикл про „щемлячі” настрої – неврастенічний [2, с. 807]”.

В акцентації уваги на душевному неспокої ліричного героя відбувається трансформація власних авторських переживань, пов'язаних із суспільними та мистецькими процесами. Психологія поета репрезентує ідею поєднання непоєднуваного – особистого (інтимного) та загальнодержавного.

„Державницьке” постійно впливає на князя Святослава, в чому й полягає драматизм характеру ліричного героя. У сонеті, написаному за рік до вищезгаданого – „Святослав на порогах”, спостерігаємо силу й хист справжнього державного мужа, полководця, особистості:

А князь стоїть, невитертий варяг –
Веде свої на північ моноксили.
Та сам полинув би що тільки сили
Під Доростолом свій поставить стяг:
Він народивсь для бою і звитяг... [2, с. 35].

Рядки сонета символізують великий оптимістично-психологічний заряд. Силою і впевненістю наповнений образ князя. Енергетична цілісність домінує в творі. В ній відчутний високий творчий потенціал автора, його готовність до реалізації мистецьких задумів та відстоювання власних поглядів на розвиток культури.

Як бачимо, М. Зеров, звертаючись до неокласичного прийому контрастності, показав в образі князя Святослава суперечність між „особистим” і „державним”, зумівши відтворити внутрішній світ ліричного героя.

Доречно звернути увагу і на архаїзми, до яких часто звертається М. Зеров, аби передати колорит тієї епохи. Наприклад, у сонеті „Святослав на порогах” він згадує „Варуфорос, Геландрі – скандинавські, Вулніпраг – давньоримська назви дніпровських порогів у творі „Про керування імперією” візантійського імператора Костянтина Багрянородного. Пізніші їхні назви – Варуфорос (Вулніпраг) – Вовнизький, Геландрі – Дзвонецький пороги.

Моноксил – „однодрев”, грецька назва човна, видовбаного з суцільного дерева.

Доростол – фортеця на Дунаї, яку 971 р. захопив Святослав [2, с. 805]”.

М. Зерову вдалося адекватно змодельовати суспільну атмосферу давньоукраїнської доби. Його герої наділені вольовими рисами характеру, їхнє оточення, як правило, солідарне із князівськими пропозиціями; саме це, можливо, й допомагає автору акцентувати на слов'янській єдності та готовності загинути або ж перемогти. Минуле українського народу, його славна історія були прикладом для поета у відстоюванні власної правоти. Напевне, саме тому М. Зеров частіше звертається до періодів у житті

нашого народу, що відзначились високим злетом процесу державотворення або ж взірцями культурних здобутків, як, наприклад, „Слово о полку Ігоревім”. Мотив цієї пам’ятки наявний у багатьох творах, але найбільше вони наповнюють своїм глибоким змістом сонет „Князь Ігор”. Змальовуючи бойовий порив державного діяча, готового довести міць і силу свого війська та держави, автор намагається розв’язати власне бачення світу. Його герої, з одного боку, наділені вірою в силу природи, в долю, а з іншого – готовністю протистояти речам, що їх не влаштовують. Підтвердженням такої думки є рядки сонета:

... сонце під покровом тьмяним.
Далека Русь за обрієм багряним,
І горе чорний накликає Див.
Та не вважає князь на віщий спів:
„Нум, русичі, славетні дні спом’янем,
Покажем шлях кощеям препоганим
До Лукомор’я голих берегів!” [2, с. 61].

Ліричний герой разом із дружинниками утверджує силу вільного, правдолюбивого характеру. Князь не схиляється і не дослухається до попереджень, ним рухають відвага та намагання прославитись.

М. Зеров зумисне не показує трагічний результат походу, його цікавить інше – глибокий оптимізм, віра в перемогу та бажання довести силу характеру.

Отже, М. Зеров у процесі творчої праці виявляв глибоке розуміння явищ давньоукраїнської культури, даючи оцінку вчинкам героїв, шукав і знаходив різні, часом несподівані способи для пояснення своїх думок. Пишучи про героїв давнини, він акцентує увагу на особливостях сучасного життя з його проблемами, нікчемністю, злою волею тих, що тримають у своїх руках владу і виступають від імені народу. Художня майстерність М. Зерова, постійний зв’язок із культурними традиціями завойовували увагу і зразу ж налаштовували читача на сприйняття оригінального тексту.

Твори М. Зерова відображають особливий „мікрокосмос” епох становлення та розвитку української культури. Постаті культурників, які лишили помітний слід в нашій історії, завжди цікавили М. Зерова.

Зосереджуючи увагу на вчинках цих людей, неокласик передає настрої минулого й сучасного поколінь. Він пропонує позиції, через які передає генетичний зв’язок між минулим та сучасним, реальним та ірреальним, природньоукраїнським та європейським тощо. Звідси й заглиблення М. Зерова в царину української культури, а особливо барокової пори. Доречно зосередити увагу на першому та другому сонетах „Брама

Заборовського”. Екстраполюючи складові художньої природи неокласичного, маємо визнати і в цій групі творів елементи студійованого явища. Особливої напруги набуває контрастність звучання. „На початку першого сонета автор коригує М. Бажана: будівником брами насправді був не „ситий гетьманат”, а київський митрополит Рафаїл Заборовський, покровитель мистецтв і науки. Другий сонет, судячи з усього, – віршований виклад думок опонента М. Зерова; можливо, цей опонент – сам М. Бажан [2, с. 804]”.

Через символічний образ архітектурної споруди М. Зеров знайомить реципієнта із архієпископом київським Рафаїлом Заборовським, який зробив вагомий внесок у справу піднесення наукового рівня та матеріального стану Київської Духовної Академії.

Намігся він, замість жебрацьких лат,
Убрати гору в золото й шарлати,
І крутодахі вирости палати
Серед поліських гонтом битих хат [2, с. 30].

Декількома штрихами автор наголошує на заслугах діяча церкви перед Києвом, поряд із цим він вказує й на сприяння в розвитку потужного культурного потенціалу українського суспільства:

Наук любив він сяйво щирозлоте
І школам оддавав свої турботи,
І був світильник, щедрий і благий [2, с. 30].

Неокласик ніби балансує між двома полярними поглядами на діяльність мецената.

Другий сонет виражає думки постреволуційного суспільства і акцентує увагу на негативних сторонах:

Хижацтво й хамство „від усіх джерел”:
Гладких ченців, що догоджають плоті,
І чорні стріхи монастирських сел [2, с. 30-31].

Відтворюючи у сонетах протилежні погляди щодо діяльності Рафаїла Заборовського, М. Зеров пропонує читачеві зробити власний вибір. Проте широко використовуючи текст та пояснення, неокласик вміло розставляє акценти на вагомих моментах, а саме: браму „... поставив очі чарувати смиренний рясофорний меценат...”; зумів він „... замість жебрацьких лат, убрати гору в золото й шарлати...”; „... наук любив він сяйво щирозлоте і школам оддавав свої турботи...” [2, с. 30]. Найпотужнішим аргументом виступає замок сонета:

В дні займанщин, хижацькі і брутальні,
Святительську пишноту панагій
Він забував для книг і готовальні [2, с. 30].

Автор культивує постійний творчий пошук, адже недарма він симпатизує тому, хто про всі життєві негаразди „... забував для книг і готовальні... [2, с. 30]”.

Як бачимо, зіставляючи протилежні думки, уміло маніпулюючи смисловим навантаженням слів, М. Зеров відстоює неокласичне трактування місця талановитої людини як в період розвитку барокового мистецтва, так і сучасної поету пролеткультівської епохи.

Варто підкреслити, що М. Зерова впродовж всього творчого шляху цікавили митці, чий імена стали основними у процесі трансформації української культури в світову. Природно, що постать Іллі Турчиновського зацікавила неокласика. Діяч кінця XVII – початку XVIII століття, який у автобіографічних творах показав колоритну картину життя і побуту „мандрівних” студентів. Нестримну енергію ліричного героя М. Зеров репрезентує вже в перших рядках сонета:

Меткий, прудкий і на пригоди ласий,
Ще юнаком він кинув батьків двір
І в світ поплив, у неоглядний вир,
Забувши бурсу і марудні класи [2 с. 31].

Через епітети „меткий” та „прудкий” досягається атмосфера непостійності. Наступні рядки з’ясовують біографічну канву Іллі Турчиновського, який, народившись на Полтавщині і здобувши початкову освіту вдома, а пізніше одержавши знання в Києво-Могилянській академії, рушив у мандри слов’янськими землями.

Дух авантюризму вже простежувався у творах М. Зерова, проте в сонеті „Турчиновський” він домінує чи не найпрозоріше. Та в даному творі це вже не лише юнацьке захоплення, а ціла філософська теорія про сенс життя. Адже в його поетичних рядках – життєва доля з глибокими висновками:

То от по роках проби і блукань
Прибився знов у рідну Березань,
Щоб тут знайти солодощі спокою [2, с. 32].

На перший план виступає консервативний дух традиційної уяви на світ та життя, за якою людина завжди має повернутися до того місця, з якого колись вирушила в дорогу – це авторська шана ідеям циклічності світобудови. Змальовуючи плинність світу, неокласик намагається з’ясувати мету людського життя, творчих пошуків. Так, його ліричний герой після подорожей чужими землями повертається додому втомлений (на що вказує дієслово „прибився”) і водночас – щасливий. Адже саме тут він зумів „... знайти солодощі спокою [2, с. 32]”. М. Зеров переконаний, що „митарства” його славетного земляка не були безцільними, адже той, по-перше, зібрав, а пізніше описав свої подорожі,

по-друге, він не лише займався самоосвітою, а й навчав інших:

Він всюди сів щедрою рукою

Колядку, діалог і студний кант [2, с. 32].

Автор репрезентує характерну для неокласичної природи позицію „знаття докільля – знаття себе”, джерела якої сягають часів античності. Під докільлям М. Зеров розуміє суспільне оточення, різнобарвні мистецькі групи, класичні та нові революційні ідеї тощо. Митець закоханий у класику, постійно шукає себе. В цих студіях він відштовхується від традиційних елементів, сталих поглядів на історію та мистецтво. Письменник не приймає примітивний погляд ортодоксальної критики на діячів культури, чиї імена стали справжнім набутком українського народу. Серед них М. Зеров виокремив Василя Петровича Горленка. Погляди цього критика і мистецтвознавця на творчість Т. Шевченка, І. Котляревського, П. Мирного, І. Франка, Я. Щоголева та ін. імпонували неокласику своєю новизною, незалежністю, умінням поєднувати естетичну оцінку із культурно-історичним представленням доби, непідробним інтересом до українських митців періоду класицизму тощо.

У пореволюційну добу про критика згадували мало:

Чому ж у масових письменницьких хорах

Затерся він, природжений соліст [2, с. 34],

або ж:

Чи ж людська споминка така слаба?

Чи то його, минулих днів остаток,

Пожертви мусила нова доба? [2, с. 34].

Сонет „Той самий” наповнений питальними реченнями, якими автор наголошує на особистості дослідника літератури. Використовуючи антитезику в сонеті „Горленко”, М. Зеров вказує на стильову манеру В. Горленка, до якої часто звертався сам неокласик: „... знаходити дива мистецтва там, де походила вже рука невчена”. Все пов’язане з періодом, коли „... валка земляків численна...”, „... сунулась назустріч орденам...” [2, с. 33]. Ці рядки, на нашу думку, пояснюють причину симпатії М. Зерова до літературознавчих студій В. Горленка. Адже, по-перше, це пошук мистецьких див там, де вже були спроби досліджень. Особливої прозорості набуває епітет „невчена”, що в поєднанні зі словом „рука” дає невисоку оцінку частини дослідницьких робіт. Не менш цікавим є і наступний катрен, де з’являється символічний образ людей, здатних пожертвувати інтересами народу заради власної вигоди. Їм протиставляється митець, критик, якого не цікавить кар’єра, він працює для мистецтва та науки. Тим самим М. Зеров робить власний внесок в розв’язання традиційної в світовій літературі проблеми

стосунків між митцем і суспільством. По-друге, високої звучності в творі набувають рядки:

Вивчати край і залишити нам

Книжки, як дзвін сонетного катрена [2, с. 33].

У них акумулюється авторське розуміння справжнього процесу творчого пошуку в науково-літературних студіях. Визначальним, на нашу думку, є порівняння змісту книг В. Горленка із точністю, строгістю та силою „сонетного катрена”, що вкотре доводить своєрідний неокласичний образний світ та спосіб мислення М. Зерова.

Не менш цікавим є зміст терцетів, де поряд із традиційною для сонета антитезою між терцетами звучить ще й особливий оптимістичний заряд, закладений у першому терцеті:

Рельєф культурний рідної землі

Спізнати, вірять, що на цій ріллі

Ще проростуть науки винні грона [2, с. 33].

У той же час в останньому терцеті неокласик наголошує на ставленні до літератури ортодоксальної критики: „Ні, він не наш, бо ... дідич і естет! [2, с. 33]”. Власні переконання щодо перспектив культурного життя поет екстраполює через образи „ріллі”, „... проростання науки винних грон... [2, с. 35]”. Поряд із цим думки заполітизованої критики відтворює через епітети „хибний”, „ротата”, а звідси й відношення до літературного процесу – як „хибний”; їхні поради – „... ротата кракнула тобі ворона... [2, с. 33]” тощо.

Таким чином, особливості освоєння М. Зеровим давньоукраїнських мотивів та образів дають підстави говорити про глибокий зв'язок творчості українського поета з епохами Київської Русі та українського бароко. Протягом літературної діяльності поет не раз доводив свою увагу та захоплення визначними творами та образами давньоукраїнської культури, які послужили йому імпульсом до розгортання художньої уяви у процесі написання ряду творів на теми історичного минулого. Історико-художні матеріали вплітаються в його творчість органічно і невимушено. Вони є повноцінною складовою розвитку неокласичних рис мистецького характеру М. Зерова.

Розглянувши використання античних і давньоукраїнських мотивів у поетичних творах М. Зерова, маємо відзначити особливе прихильне ставлення митця до класичних здобутків як світової, так і української літератури. Проведене дослідження дає підставу говорити про М. Зерова як оригінального інтерпретатора класичних традицій. Завдяки своєрідному художньому світобаченню, поет приніс в сучасну українську літературу мотиви та образи минулого, при цьому вдало їх модернізувавши і наповнивши особливим

неокласичним колоритом. М. Зеров зумів не тільки майстерно змалювати суспільно-політичне життя наших предків, а й уміло проникнути в духовний світ героїв, показати глибинну сутність особистості, відтворити внутрішню атмосферу епохи, наблизити її до сучасника. Завдяки неокласичному способу мислення митцеві вдалося реалізувати багату уяву, спрямувати її в психологічну сферу героїв. Творче осмислення давніх мотивів та образів сприяли М. Зерову в розширенні можливостей рідної літератури, популяризації античної та давньоукраїнської культури, позитивно впливали на художню майстерність сучасників. У процесі творчої праці неокласик зумів реалізувати свої погляди щодо гармонійного поєднання кращих зразків античної культури з національною.

Використана література:

1. Хропко П. Український неокласицизм: орієнтація на тисячолітній розвиток європейської культури // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 3. – С. 37-46.
2. Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1: Поезії. Переклади / Упорядн. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К.: Дніпро, 1990. – 843 с.